

POČIATKY KNIŽNICE BANSKOBYSTRICKÉHO BISKUPSTVA

Juraj KISS

Abstract

The origins of the library of the Diocese of Banská Bystrica are closely linked to the first two bishops who administered it. Bishops František Berchtold and Gabriel Serdaheli came from noble families and both had an exceptional relationship to education. When they came to Banská Bystrica, they brought their personal extensive book collections with them, which, after their deaths, became a permanent part of the episcopal library. In a fire in 1783, almost the entire Berchtold's library burned down. Most of the collection from the first decades of the episcopal library is thus made up mainly of books by bishop Serdaheli, whose name it still bears. A detailed look at the state of the episcopal library was made possible by the *Catalogus Librorum Bibliothecae Episcopatus neosoliensis*, written in 1815, two years after Gabriel Serdaheli's death. From its analysis, we were able to study the composition of the original episcopal library, its thematic and linguistic representation, the authors of the works, the appearance of manuscripts, and, by distinguishing several inventories, its subsequent development over time. The still preserved torsoes of the libraries of the first two bishops of Banská Bystrica bear signs of their presence in the collection of the original episcopal library. The more recent signatures on their backs suggest that they were also part of the same library at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: Diocese of Banská Bystrica, episcopal library, František Berchtold, Gabriel Serdaheli

Abstrakt

Počiatky knižnice banskobystrického biskupstva sú úzko prepojené s prvými dvomi biskupmi, ktorí ho spravovali. Biskupi František Berchtold a Gabriel Serdaheli pochádzali zo šľachtických rodín a obaja mali výnimočný vzťah k vzdelaniu. Pri príchode do Banskej Bystrice si so sebou priniesli aj svoje rozsiahle osobné knižné zbierky, ktoré sa po ich smrti stali trvalou súčasťou biskupskej knižnice. Pri požari v roku 1783 zhorela takmer celá Berchtoldova knižnica. Väčšina fondu z prvých desaťročí biskupskej knižnice je tak tvorená najmä knihami biskupa Serdaheliho, ktorého meno dodnes nesie. Podrobný pohľad na stav banskobystrickej biskupskej knižnice nám umožnil katalóg *Catalogus Librorum Bibliothecae Episcopatus neosoliensis*, spísaný v roku 1815, dva roky po smrti Gabriela Serdaheliho. Z jeho rozboru sme mohli skúmať skladbu pôvodnej biskupskej knižnice, jej tematické a jazykové zastúpenie, autorov diel, výskyt rukopisov a na základe odlíšenia niekoľkých inventarizácií aj jej následný vývoj v čase. Dodnes zachované torzá knižníc prvých dvoch banskobystrických biskupov nesú známky svojej prítomnosti vo fonde pôvodnej biskupskej knižnice. Z novších signatúr na ich chrbtoch navyše možno predpokladať, že boli súčasťou jednej knižnice aj na prelome 19. a 20. storočia.

Kľúčové slová: Banskobystrické biskupstvo, biskupská knižnica, František Berchtold, Gabriel Serdaheli

Banskobystrické biskupstvo bolo založené v roku 1776 na žiadosť Márie Terézie (1717 – 1780) a schválené bulou *Regalium principum* pápeža Pia VI. (1775 – 1799),¹ pričom bolo považované za jedno z najchudobnejších. Za prvého biskupa bol zvolený ostrihomský kanonik barón František Berchtold (1730 – 1793), ktorý sa zároveň stal aj riaditeľom školského obvodu novovzniknutej banskobystrickej diecézy.² Bol považovaný za mimoriadne vzdelaného človeka, o čom svedčí jeho spisovateľská tvorba a bohatá súkromná zbierka kníh, ktorú si so sebou do novej diecézy priniesol. Nanovo prestavaná budova biskupského úradu mala slúžiť aj ako miesto uloženia jeho knižnice. Svedčia o tom záznamy o dramatických udalostiach z 5. mája 1783, keď námestie Banskej Bystrice zachvátil požiar. Tomu za obeť padla aj budova biskupského úradu s celou biskupskou knižnicou. Podľa svedectva samotného biskupa Berchtolda z fondu kníh, ktorý vytvoril za viac ako tridsať rokov, sa zachovalo len vyše sto exemplárov. Biskup Berchtold vyčísluje škodu knižnice na 12 000 zlatých.³

Obr. 1. Biskup František Berchtold

¹ JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer, 2005, s. 401.

² MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti. 750 rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica: TRIAN, 2005, s. 54.

³ *Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis*. Neosolii: Typis Philippi Machold, 1876, s. 17.

Obr. 2. Exlibris Františka Berchtolda

Po požari v roku 1783 stál biskup František Berchtold [1] na čele diecézy ešte ďalších desať rokov a pravdepodobne sa mu podarilo čiastočne obnoviť fond knižnice o niekoľko stovák nových titulov, ktoré boli umiestnené v dočasnom biskupskom sídle vo Svätom Kríži (dnes Žiar n. Hronom).⁴ V Slovenskej národnej knižnici v Martine (SNK) je uložená historická knižnica Františka Berchtolda. Jej rozsah tvorí 252 zväzkov obsahujúcich tlačene exlibrisy prvého banskobystrického biskupa, hoci vlastníckmi niekoľkých exemplárov boli iní členovia zo šľachtickej rodiny Berchtoldovcov. Niekoľko exemplárov s Berchtoldovým exlibrisom [2] obsahuje staršiu signatúru zo začiatku 19. storočia. Podľa

historických signatúr zachovaných na chrbtoch približne 70 % kníh vyplýva, že zrejme na prelome 19. a 20. storočia boli súčasťou jednej (zrejme neskoršej biskupskej) knižnice. Do tejto totiž patrilo aj niekoľko exemplárov štvrtého biskupa Jozefa Belánskeho (1769 – 1843) objavených v seminárnej knižnici Kňazského seminára sv. Karola Boromejského v Banskej Bystrici a 149 zväzkov z osobnej knižnice desiatego biskupa Karola Rimelyho (1893 – 1904), zachovaných v SNK. Z testamentu Františka Berchtolda⁵ napokon vyplýva, že knihy, ktorých po požari údajne nemal veľa, odkazuje svojim nástupcom v biskupskom úrade.

Po jeho smrti v roku 1793 bola banskobystrická diecéza sedem rokov bez biskupa, kým na jej čelo nebol zvolený profesor teológie a filozofie, vacovský veľprepošť a biskupský vikár, Gabriel Serdaheli (1742 – 1813).⁶ [3] Pochádzal zo šľachtickej rodiny z Nitrianskej Stredy a bol považovaný za jedného z najvzdelanejších biskupov svojej doby v Uhorsku. Podobne ako jeho predchodca, aj on si po nástupe do úradu banskobystrického biskupa v roku 1801⁷ so sebou priniesol svoju bohatú knižnú zbierku. Podľa *Historického schematizmu* z roku 1876 sa ukazuje, že mnohé z kníh si zaobstaral z fondov vtedy rušených a odstránených kláštorov.⁸

⁴ LACKO, Richard. *Cestou Cirkvi je človek*. Banská Bystrica – Badín: Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2011, s. 141.

⁵ Diecézny archív Banská Bystrica – Badín, fond Banskobystrická kapitula: Testament Františka Berchtolda, (súčasť nespracovanej pozostalosti Františka Berchtolda).

⁶ SABOV, Peter. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku II*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 75.

⁷ LACKO, odk. 4, s. 145.

⁸ *Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis*. Neosolii: Typis Philippi Machold, 1876, s. 17.

Obr. 3. Biskup Gabriel Serdaheli

Obr. 4. Exlibris Gabriela Serdaheliho

Po svojej smrti v roku 1813 ju na základe testamentu daroval banskobystrickému biskupstvu⁹ a čiastočne aj diecéznemu kňazskému semináru. Biskup Gabriel Serdaheli sa tak najviac zaslúžil o rozkvet biskupskej knižnice v procese jej vzniku. Táto je v neskorších zmienkach nazývaná jeho menom ako Serdaheliho knižnica. Za zmienku stojí fakt, že 76 titulov z jeho testamentu prišlo do seminára z Banskej Bystrice a 76 titulov z biskupského sídla vo Svätom Kríži.¹⁰ To naznačuje, že fond biskupskej knižnice bol v tom čase uložený na dvoch miestach. V súčasnosti je zachované len torzo pôvodnej Serdaheliho knižnice, ktoré zatiaľ obsahuje 394 knižných jednotiek s jeho exlibrisom. [4] V rámci spracovávania multiplikátov v SNK sa však objavujú ďalšie exempláre s exlibrisom Gabriela Serdaheliho a v roku 2012 išlo už o 37 titulov v 46 zväzkoch.¹¹ Zároveň sa niekoľko desiatok kníh obsahujúcich Serdaheliho exlibris nachádza aj v seminárnej knižnici, ktoré do tohto knižničného fondu pribúdali v priebehu jeho existencie vo viacerých fázach.

V roku 1815, zrejme na popud vtedajšieho kapitulského vikára Františka Valíčka, vznikla iniciatíva spísať katalóg biskupskej knižnice. Stalo sa tak iba dva roky po smrti Gabriela Serdaheliho a štyri roky pred príchodom jeho nástupcu Antona Makaya (1756 – 1825). Katalóg odzrkadľuje aktuálny obraz toho, v akom stave sa nachádzala biskup-

⁹ SABOV, odk. 6, s. 75.

¹⁰ BÔBOVÁ, Mária. Aplikácia automatickej transkripce na príklade knižničného katalógu zo začiatku 19. storočia. In: KATUŠČÁK, Dušan a Imrich NAGY eds. *Automatická transkripcia slovacikálnych historických dokumentov*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2023, s. 146-167.

¹¹ SABOV, Peter. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku IV*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2012, s. 113.

ská knižnica v tomto ranom období. Katalóg s názvom *Catalogus Librorum Bibliothecae Episcopatus Neosoliensis*¹² [5] bol poverený zostaviť kapitulský kanonik František Molnár.

*Catalogus Librorum
Bibliothecae Episcopatus Neosoliensis.*

Tholus I^{us}

Series I^{ma}

	Tomi.	Volumen.
<i>Sacra Biblia seu Biblia Sacra hungarica</i>	1.	1.
<i>Biblia Sacra in folio latino germanica</i>	4.	4.
<i>Biblia Sacra in 4to</i>	2.	2.
<i>Secula Biblia in compactura fuita</i>	1.	1.
<i>Biblia Sacra germanica</i>	2.	2.
<i>Biblia Sacra in duodecimo</i>	6.	6.
<i>Concordantia N. Testam. & A. Testam.</i>	1.	1.
<i>Gallicantia cum Cantico</i>	1.	1.
<i>Dei Testamentum in Germanico</i>	1.	1.
<i>Expositione del misereere</i>	1.	1.
<i>Novum Testamentum graecum</i>	1.	1.
<i>Novum Testamentum in Germanico</i>	1.	1.
<i>Novum Testamentum latine</i>	1.	1.
<i>Marginalis Delucidatio Epistoliarum</i>	1.	1.
<i>Colloc. Interpretationis S. Scripturae Specimen</i>	1.	1.
<i>Ferdinandus Zuccaro Versioni di S. Scripturae</i>	4.	4.
<i>Theodori Bezae ac moysi Hebraeorum</i>	1.	1.
<i>Domitius Diodatus Exeritia de A. Test. graec. loquens</i>	1.	1.
<i>Devariae Vany Apparatus Biblicus</i>	1.	1.
<i>Villex Brunotomiles Hermeneutica N. T.</i>	1.	1. 26.

Series 2da

Obr. 5. Catalogus Librorum Bibliothecae Episcopatus Neosoliensis z roku 1815

Katalóg obsahuje 35 rukou písaných strán a členený je do väčších celkov s názvom „Tholus“ a menších častí s názvom „Series“. Keďže sa nepodarilo nájsť iný súvis s týmto rozdelením, predpokladáme, že mohlo ísť o skrine a police, v ktorých boli tlače a rukopisy uložené. Jednotlivých skriň bolo 14 a počet políc v nich sa rôznil od 5 do 9. Každá strana katalógu obsahovala v pravom dolnom rohu tzv. „kustódu“. Išlo o slovo, ktorým sa zoznam začínal na nasledujúcej strane.

Katalóg je písaný jednoducho, za názvom diela, ktorý je často iba popisný, nasleduje počet častí a počet knižničných jednotiek. Vo väčšine prípadov sa pred názvom nachádza aj meno autora uvádzané v genitívnom tvare. Za latinskými názvami niektorých diel je dopísaná zmienka o jazyku, v ktorom boli napísané, napr. „gallice“, „italice“, „hungarice“. Názvy nemeckých kníh sú v katalógu zapísané nemeckou novogotickou kurzívou. Mnohé mená autorov alebo názvy titulov boli zapísané nepresne a skôr foneticky, čo naznačuje spoluprácu aspoň dvoch osôb – diktujúceho a zapisovateľa. Ako príklad môže poslúžiť latinské slovo „parallaxi“ – „prekrytie, zatmenie“ použité v súvislosti s astronómiou, ktoré pisateľ zapísal gramaticky chybné ako „paralisi“ – „ochrnutie“.

¹² *Catalogus Librorum Bibliothecae Episcopatus Neosoliensis*, 1815. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, sign. C 330.

Spresnené údaje sa nachádzajú len v zozname prvých štyroch políc dvanástej skrine, kde je k jednotlivým dielam inou rukou pripísané miesto a rok vydania.¹³ Ide o vzorku 56 titulov vytlačených v 20 európskych mestách, z ktorých 3 tituly pochádzajú z prvej a 53 titulov z druhej polovice 18. storočia. Tieto doplnené údaje boli neskôr preškrtnuté čiernou ceruzkou.

Knižnica v čase tvorby katalógu obsahovala 2 742 knižných jednotiek. Jazykové zastúpenie je rôznorodé. Viac ako polovicu titulov (60 %) tvoria latinsky písané diela zo všetkých tematických oblastí. Druhým najčastejším jazykom je v zozname nemčina (27 %), ďalej ide o tituly francúzske (6 %), maďarské (5 %), talianske (2 %) a niekoľko exemplárov písaných v slovenčine.

Usporiadanie kníh nebolo dôsledné, avšak nie celkom náhodné. Pri bližšom skúmaní katalógu sme zistili, že niektoré celky alebo ich časti sa javia byť radené čiastočne tematicky. Prvá skriňa napríklad obsahuje *Bible* a najdôležitejšie teologické dokumenty, iné zo skrińí či políc boli naopak väčšinou zamerané na históriu, verejnú správu či prírodné vedy. Zriedka sme však našli miesto, kde by neboli priradené aj knihy z iných oblastí. Hodnotnou súčasťou katalógu banskobystrickej biskupskej knižnice boli rukopisy. V katalógu je 17 exemplárov označených slovom „manuscriptum“. Podľa inventárov Literárneho archívu v SNK sa zachovalo 21 rukopisov so Serdaheliho exlibrisom. Veľká väčšina z nich obsahuje signatúry, na základe ktorých sa nám podarilo priradiť 14 exemplárov k dielam v katalógu. Viaceré zo zachovaných rukopisov obsahujú signatúru, ktorá v katalógu naviguje k jedinému zápisu s názvom „Miscellanea“, pod ktorý spadá 59 zväzkov. Je teda pravdepodobné, že katalóg obsahuje mnohé ďalšie rukopisné diela, ktoré sa nám zatiaľ nepodarilo identifikovať.

Katalóg tiež nesie znaky niekoľkých inventarizácií, ktoré v knižnici zaznamenávajú len minimálnu manipuláciu so zväzkami. Pravdepodobne počas prvej inventarizácie sa očíslovali jednotlivé tituly podľa počtu knižných jednotiek, ktorých súčet sa potom napísal na konci zoznamu každej police. Už v tomto čase sa narazilo na isté zmeny. V zozname kníh siedmej skrine sa nachádza slabó čitateľná poznámka o malom množstve chýbajúcich diel, ktoré tretí banskobystrický biskup Anton Makay zrejme premiestnil. Druhá rozpoznaná inventarizácia zanechala v katalógu najväčšie množstvo vpisov. Latinsky písané poznámky odhaľujú možný prírastok rukopisov v dvoch policiach jednástej a v jednej polici štrnástej skrine knižnice. Vykonávateľ inventarizácie v názve katalógu prečiarkol slovo „Catalogus“ a nahradil ho slovom „Inventarium“. Zhodný rukopis sa nachádza aj pri opakujúcej sa poznámke na konci zoznamov políc, v podobe slova „acceperunt“ – „prevzali“ a „accepit“ – „prevzal“. Tento rukopis sa zároveň na mnohých miestach katalógu zmieňuje o mene biskupa Jozefa Belánskeho, ktorý nechal vykonať vizitáciu banskobystrického dekanátu v roku 1828.¹⁴ Je možné, že v súvislosti s ňou sa uskutočnila aj inventarizácia.

Tretia rozpoznaná inventarizácia bola vykonaná podčiarkovaním diel červeným perom. Pravdepodobne ide o neskoršiu a poslednú inventarizáciu, pretože zachytáva absenciu minimálne jednej police a celej poslednej skrine.

¹³ Podľa rukopisného vzoru mohol byť autor týchto vpisov ten istý, ako pisateľ iných poznámok v katalógu.

¹⁴ JURKOVIČ, odk. 1, s. 21.

Tematická reprezentácia knižnice odzrkadľuje záujmy a potreby pôvodných vlastníkov. Prirodzene ide predovšetkým o diela zamerané na rôznorodé oblasti kresťanstva a cirkvi. Teologická oblasť je zastúpená najmä dogmatickou a morálnou teológiou, výkladmi *Svätého písma*, exegetickými, hermeneutickými či homiletickými dielami. Častým zástupcom teologickej tematiky je taliansky teológ a jezuita, kardinál Robert Bellarmin (1542 – 1621): *Catechismus, Seu explicatio doctrinae christianae* či kňaz a teológ Hieronym (asi 347 – 420): *Opera Omnia*. Spomedzi mnohých autorov duchovnej literatúry prítomnej v katalógu je potrebné spomenúť teológa a biskupa Františka Salezského (1567 – 1622): *Filothea* a predstaviteľa latinskej patristiky, biskupa Aurélia Augustína (354 – 430): *Libri Confessionum*. Knižnica obsahovala množstvo *Biblií* a obradných či liturgických kníh. Fond bol bohatý aj na spisy cirkevnej správy ako *Acta*, *Articuli*, diáriá, štatúty či procesné výpisy. Svojimi dokumentmi sú v zozname prítomní aj pápeži, najčastejšie Benedikt XIV. (1740 – 1758): *Index Librorum Prohibitorum*. Pomerne častým je v katalógu historik a archívár Martin Juraj Kovačič (1744 – 1821) so svojimi prácami z oblasti štátnej správy, práva a dejín Uhorska, ako napríklad *Institutum Diplomatico-Hungaricum*. Obsahovo významne zastúpená je aj história. Svetové dejiny predstavuje napríklad 79-zväzkové dielo *Allgemeine Weltgeschichte*, ktoré napísal škótsky spisovateľ a historik William Guthrie (1708 – 1770), uhorské dejiny zastupuje predovšetkým historik, univerzitný profesor a jezuita Juraj Pray (1723 – 1801): *Historia Regum Hungariae Stirpis Austriae*. Cirkevné dejiny reprezentuje cirkevný historik, kňaz Claude Fleury (1640 – 1723) a jeho 63-zväzkové dielo *Historia Ecclesiastica*. Významné sú oblasti jazykovedy, ekonómie či prírodných vied so zameraním najmä na matematiku, fyziku a geografiu. Fond dopĺňali početné periódiká, zbierky, lexikóny, encyklopédie, gymnaziálne učebnice a niekoľko máp. Za zmienku stojí aj niekoľko slovacikálnych diel, vyskytujúcich sa v biskupskej knižnici. Spomenieme ich vo forme zápisu v katalógu: Mézaros: *Učeni Naboženstva; Kratke wiloženi potrebnich k pisani; Písne katolicke a modlitby; Prirucsna kniga za Slovansku mlades; Kratke historie biblicke; Jana Viganda: Knižka o polnim hospodarstwim; Prjwod ku Dobropisebnosti Slowenského Pisma*.

Vzhľadom na nešetrné zaobchádzanie s historickými knižnými fondmi v 50. rokoch minulého storočia sa dnes jednotlivé diela z pôvodnej knižnice banskobystrického biskupstva vyhledávajú len s veľkými ťažkosťami a mnohé z nich sú zrejme nenávratne stratené. Potenciál nachádzať stratené diela sťažujú nepresné a neúplné zápisy v katalógu biskupskej knižnice z roku 1815 a tiež fakt, že signatúra tohto katalógu nebola do kníh vpisovaná, ale iba lepená na chrbty kníh, z ktorých bola neskôr odstraňovaná. V budúcnosti by však mohol pomôcť zatiaľ presnejšie neidentifikovaný špecifický štítok so signatúrou v tvare: písmeno – číslo, ktorá je ceruzkou vpísaná aj v pravom hornom rohu titulného listu kníh. Štítok s touto signatúrou sa nachádza na chrbtoch všetkých kníh zachovanej Serdaheliho knižnice, väčšiny historickej knižnice Františka Berchtolda a tiež na knihách ďalších banskobystrických biskupov, čo naznačuje, že ide o exempláre z neskoršej biskupskej knižnice. Na niekoľkých knižných exemplároch a rukopisoch biskupov Berchtolda a Serdaheliho sa namiesto signatúry pravdepodobnej neskoršej biskupskej knižnice nachádza iná neskoršia signatúra, pri ktorej sa zvyčajne nachádza aj štítok s katalógovou signatúrou. Časť pôvodnej biskupskej knižnice bola pravdepodobne v neskoršej dobe oddelená, čo by mohlo súvisieť s komplikovanou situáciou banskobystrickej diecézy, keď sa biskupský úrad nachádzal v Banskej Bystrici a biskupské sídlo v Žiari nad Hronom.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

BŎBOVÁ, Mária. Aplikácia automatickej transkripcie na príklade knižničného katalógu zo začiatku 19. storočia. In: KATUŠČÁK, Dušan a Imrich NAGY, eds. *Automatická transkripcia slovacikálnych historických dokumentov*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2023. ISBN 978-80-8227-016-0.

Catalogus Librorum Bibliothecae Episcopatus neosoliensis. Literárny archív, Slovenská národná knižnica v Martine, signatúra C 330.

Diecézny archív Banská Bystrica – Badín, fond Banskobystrická kapitula: Testament Františka Berchtolda, (súčasť nespracovanej pozostalosti Františka Berchtolda).

JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica: Občianske združenie Pribicer, 2005. ISBN 80-969366-2-X.

LACKO, Richard. *Cestou Cirkvi je človek*. Banská Bystrica – Badín: Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2011. ISBN 978-80-88937-46-3.

MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti. 750 rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica: TRIAN, 2005. ISBN 80-88945-77-1.

SABOV, Peter. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku II*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004. ISBN 80-89023-34-7.

SABOV, Peter. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku IV*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2012. ISBN 978-80-89301-97-3.

Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis. Neosolii: Typis Philippi Machold, 1876.

Mgr. Juraj Kiss

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici,
Lazovná 9, 975 58 Banská Bystrica,
juraj.kiss@svkbb.eu

Knihovník, oddelenie výskumu a bibliografie. Študoval na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Badíne.